

Zitierhinweis

Pokorná, Magdaléna: review of: Claire Madl / Petr Píša / Michael Wögerbauer, Buchwesen in Böhmen 1749–1848. Kommentiertes Verzeichnis der Drucker, Buchhändler, Buchbinder, Kupfer- und Steindrucker, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2019, in: Český časopis historický, 2022, 2, p. 461–466, <https://recensio-stag.lorax.sylab.com/r/23dae41c054742dbb389c8572fa2e8d3>

český časopis historický

copyright

Dieser Beitrag kann vom Nutzer zu eigenen nicht-kommerziellen Zwecken heruntergeladen und/oder ausgedruckt werden. Darüber hinausgehende Nutzungen sind ohne weitere Genehmigung der Rechteinhaber nur im Rahmen der gesetzlichen Schrankenbestimmungen (§§ 44a–63a UrhG) zulässig.

pornost zájmů a konkurenci různých složek církve i laické veřejnosti, jež provázela velmi komplikovaný organizační vývoj řádu. Silnou stránkou knihy je výborná znalost pramenů a literatury, přesná dokumentace, stejně jako soustavné porovnávání, mnohde prolínání, obecných a bohemikálních stránek vývoje řádu, který od středověkých představ o znovudobytí ztracených území dospěl k humánní formulaci vlastního poslání – podpory křesťanské přítomnosti ve Svaté zemi. Nutno ocenit autorovu schopnost přesného vyjadřování a dar srozumitelné, literárně vybroušené stylizace. Celkově lze říci, že recenzovaná kniha je příkladnou ukázkou zpracování zdánlivě dílčího tématu jako pronikavé sondy do bezmála tisíciletého proudu českých i obecných kulturních dějin.

Jaroslav Pánek

Claire MADL – Michael WÖGERBAUER – Petr PÍŠA

Na cestě k „výborně zřízenému knihkupectví“. Protagonisté, podniky a síť knižního trhu v Čechách (1749–1848)

Praha, Academia – Ústav pro českou literaturu AV ČR 2019, 383 s.,
ISBN 978-80-200-3054-2 (AC), ISBN 978-80-88069-86-7 (ÚČL).

Claire MADL – Petr PÍŠA – Michael WÖGERBAUER

Buchwesen in Böhmen 1749–1848. Kommentiertes Verzeichnis der Drucker, Buchhändler, Buchbinder, Kupfer-und Steindrucker

Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2019, 508 s., ISSN 1562–9279,
ISBN 978-3-447-11297-0.

Ústav pro českou literaturu Akademie věd, konkrétně Oddělení literatury 19. století, nabídl v minulém desetiletí odborné veřejnosti i širokému spektru dalších zájemců velké počiny.¹ Ve stejné době pak Oddělení pro výzkum literární kultury téhož ústavu zpracovávalo tentokrát s podporou Grantové agentury České republiky dva rozsáhlé projekty – výzkum dějin cenzury² a nyní výzkum knižního trhu pro období 1749–1848, jehož výsledkem jsou oba recenzované výstupy.

1 Dalibor DOBIÁŠ (ed.), *Rukopisy královédvorský a zelenohorský a česká věda (1817–1885)*, Praha 2014; Dalibor DOBIÁŠ (ed.), *Rukopisy královédvorský a zelenohorský*, 1,2: Studie z recepce v kultuře a umění, Praha 2018.

2 Michael WÖGERBAUER – Petr PÍŠA – Petr ŠÁMAL – Pavel JANÁČEK a kol., *V obecném zájmu. Cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře 1749–2014*, I–II, Praha 2015.

Knihu „Na cestě k výborně zřízenému knihkupectví“ otvírá pasáž Kniha v Čechách mezi starým režimem a národní knižní kulturou. Následně je pak kniha rozdělena do dvou velkých bloků. První blok tvoří obecně zaměřené kapitoly: Knižní politika regulace a sebeorganizace knižního trhu; Ekonomické a sociální podmínky knižní kultury; Zahraniční souvislosti knižního trhu v Čechách; Topografická a funkční diferenciaci knižního trhu; vývojové tendence tiskové produkce v Čechách 1749–1800.

Autorský tým měl na co navazovat, samozřejmě na práce Miriam Bohatcové, Petra Voita, ještě starších Z. V. Tobolky, Josefa Volfa, v užším tematickém vymezení pak to byly práce Jiřího Pokorného,³ Zdenka Šimečka⁴ a nověji Jiřího Trávníčka.⁵ Tradice výzkumu je u nás mnohem starší, toho si byl autorský tým vědom a z těchto prací také čerpal. Hlavním cílem autorů recenzovaných publikací je postihnout proměny knižního trhu v Čechách od reforem Marie Terezie až do revolučního roku 1848. Dílo osvětluje průřezovými a případovými studiemi okolnosti existence i některých základních proměn knižního trhu, zejména ekonomické aspekty vydávání a distribuce knih, tedy jeho nezastupitelnou roli pro intelektuální a kulturní dějiny Čech (v evropském kontextu).

Autorský tým se stejně jako při výzkumu cenzury opíral o důkladný archivní výzkum, inspiroval se evropskými podněty (zejména z francouzského i německojazyčného prostředí), zúročil zkušenosti ze svých předešlých dílčích studií a ukotvil své teze i závěry ve znalosti a pochopení jak právního, tak historického vývoje.

Východiskem bylo samozřejmě přiznání zásadního vlivu osvícenských idejí, chronologickým mezníkem pak rok 1848, který přinesl zrušení cenzury i změnu nástrojů ekonomické regulace knižní distribuce. Publikace představuje knižní trh jako odvětví plné života a změn, různých tlaků, zájmů i konkurence, do něhož se promítaly aspekty státní politiky (fungování předběžné cenzury), zájmy ekonomické i mezinárodní souvislosti.

Autorka i oba autoři pronikají do podstaty podnikání na knižním trhu nejen na základě znalostí úředních předpisů, ale i živé praxe. I v této sféře života a podnikání platí, že dobové problémy se nejlépe ozřejmí při analýze sporů. A toho auto-

3 Jiří POKORNÝ, *Recepce české literatury v Praze v 18. století*, in: Pražský sborník historický 1989, roč. 22, s. 83–102.

4 Zdeněk ŠIMEČEK, *Geschichte des Buchhandels in Tschechien und in der Slowakei* (= Geschichte des Buchhandels, Band 7), Wiesbaden 2002.

5 Zdeněk ŠIMEČEK – Jiří TRÁVNÍČEK, *Knihy kupovati. Dějiny knižního trhu v českých zemích*, Praha 2014.

ři využili, když představili motivace jednotlivých stížnosti na různé „nespravedlnosti“ a „nemravnosti“.

Na základě dobových úředních dokumentů jsou také charakterizovány jednotlivé profese, které se zapojovaly do výroby a distribuce knih. Autoři popisují, jaké byly zásady vtělené do knihtiskařského (1771) a knihkupeckého řádu (1772). Probírají dopady, které přineslo zrušení josefinské liberalizace na dědické řízení, na prodej zahraniční literatury atd. Připomínají význam grémia, instituce, která vznikala tam, kde byly alespoň čtyři firmy, spadající do sféry knižního trhu, a která měla vést evidenci o jejich provozu v Čechách, fungovalo ovšem pouze v Praze. Podmínkou pro vstup na knižní trh bylo také vzdělání a ne ledajaké: podle knihkupeckého řádu z roku 1772 musel ten, kdo se chtěl etablovat jako knihkupec, „mít za sebou šest let učení, čtyři roky praxe a při zkoušce na univerzitě musel vykázat dostatečnou znalost literárního života, cizích jazyků a knižní produkce. Musel ovšem také prokázat, že disponuje nezbytným finančním kapitálem“ (s. 40). Řád také určoval podmínky pro prodej knih na trzích, zákaz „hauzírování“, tedy podomního obchodu, a vyžadoval také konskripci všech povolených knihkupců, kteří nebyli knihvazači, tiskaři či všeobecní kupci. Tím vlastně vznikla oficiálně nová profese. S knižním trhem souviselo „odjakživa“ potýkání se s patiskem; zatímco za Marie Terezie byl patisk domácích děl zakázán, patisk knih původem z ciziny se povoloval. Je to paradoxní, že taková praxe přetrvávala u jednotlivých vládců ve Svaté říši, jejichž zájmem byl především vlastní hospodářský prospěch, ale všichni si museli být zároveň vědomi, že o svůj vlastní prospěch – na úkor toho jejich – usilují i ostatní.

Rozsáhlá kapitola Ekonomické a sociální podmínky knižní kultury bohatě čerpá z archivního materiálu, který byl mnohde „nově“ přečten, a tak mohl být znovu interpretován. Upozorňuje také na úlohu žen v tomto podnikání a s ženami souvisí také pozornost věnovaná sňatkovým strategiím vdov, dědiček firem. Zaslouží ocenění, že se autorský tým pustil i do tak zásadního, ale rovněž i komplikovaně zjištělného problému, jakým jsou ceny knih. Nedocenitelným pramenem jsou tu také nakladatelské katalogy, popř. nabídkové listy, oba prameny poskytují prostor, a to pro zkoumání obchodních strategií jednotlivých firem či reklamy. Reklama byla ovšem velmi specifickou záležitostí, byla zakázána např. u titulů, které byly cenzurou označeny jako „transeat“ (knihy byly nejspíše v něčem problematické anebo určené pouze pro odbornou veřejnost, tato kategorizace v osmdesátých letech 18. století souvisela jistě s liberalizací cenzury a obchodem s knihami). Reklamní strategie zkoumá autorský tým s důrazem to, jaké představy měli nakladatelé a knihkupci jak o svých knihách, tak o potenciálních čtenářích. Studium reklamy

tak umožní uchopit proměnu čtenářstva, jeho rozšiřování, vzrůst jeho sociální komplexnosti i jazykové diferenciaci. Jednalo se tehdy jako dnes pochopitelně o komerční komunikaci, a tak autoři pojednali i o grafické proměně inzerátů. Vyložili i dopad politické situace na podobu reklamy – v době ohrožení stávajícího řádu za francouzských válek i válek napoleonských pak přichází ke slovu propaganda.

Dalším specifickým pramenem jsou zachované inventáře nakladatelských domů a knihkupců, ale i záznamy knižních aukcí. Periodika stála přirozeně v centru zájmu veřejného čtení. Období třicátých a čtyřicátých let se autoři dotkli jen v některých aspektech, tam zůstává pole otevřené dalším výzkumům, kde se bude nabízet i mnohem širší a různorodější spektrum pramenů.

Na konkrétních příkladech je doloženo, jak probíhal (i s jakými úskalími) obchod s vázanými antikvárními knihami, tedy pozornost je věnována i různým obchodním specifikům. Mezi ně patří i praxe soudních znalců, kteří byli povoláváni v souvislosti s odhady pozůstalostí. Autorský tým sleduje proces státní regulace, deregulace i sebeorganizace jednotlivých profesí.⁶ Státní dohled byl totiž mnohdy iniciován i samotnými aktéry knižního trhu jako součást boje proti konkurenci. Dobová cenzurní praxe je také vnímána i s jejími ekonomickými aspekty (jedním takovým příkladem je protest proti tomu, aby nakladatelé museli odevzdávat cenzuře svá díla v brožované podobě a nikoli v arších. Cenzorům se pochopitelně v arších špatně četlo, ale ekonomicky svůj podnět nakladatelé zdůvodnili). Pro sledované stoleté období fungování knižního trhu byla pochopitelně příznačná i vícejazyčnost: ani tento aspekt autoři neponechali stranou svého zájmu. Nesoustředili se při svém výzkumu jenom na Prahu jako nesporné centrum knižního trhu, ale mapovali i to, jak se obchodovalo se zahraničními knihami v Jindřichově Hradci či Hradci Králové, v Litoměřicích či Litomyšli.

Druhým pilířem knihy jsou případové studie. V první z nich Michael Wögerbauer sledoval význam kalendářů jako jedné ze základních jistot tiskařského podnikání. Ekonomicky zajímavé byly pro nakladatele také zakázky na úřední formuláře a pochopitelně učebnice.

V kapitole „Tiskárna normální školy v Praze“ pak zase Claire Madlová představuje, jaký to byl vládní nástroj osvětského despotismu, ale i impuls ke vzniku občanské společnosti (který v podobě Státního pedagogického nakladatelství žil po následující dvě staletí, dodnes sice jedna firma pod značnou SPN existuje, ale jde již o firmu soukromou). Provoz této tiskárny nabídl průhled do zákroků státu při organizaci kulturního života, knižní profese, alfabetizace společnosti, pro růst po-

6 Karel NOSOVSKÝ, *Knihopisná nauka a vývoj knihkupectví československého*, Praha 1927.

čtu čtenářů atd. Tisk učebnic znamenal obrovskou příležitost, ovšem také značnou konkurenci pro stávající tiskaře a knihkupce, protože prodej starých učebnic byl zakázán dekretem, jehož platnost byla vymáhána a jeho porušení trestáno konfiskacemi. „Staré“ učebnice bylo ovšem možné využívat v soukromé výuce, teprve v roce 1784 bylo rozhodnuto, že se mohou volně prodávat. I v této případové studii je podrobně popsán na základě vytěženého archivního materiálu celý proces, jak se rozhodovalo o přidělení zakázek a ani zde nechybí analýza stížností a jejich řešení. Kapitola je pak doplněna tabulkami nejprodávanějších knih, rozpočtů, příjmů i výdajů.

Další případová studie, opět od Michaela Wögerbauera, představuje „expanzi“, byť nezdařenou Johana Thomase von Trattnera v Praze, mimořádně bohatého člověka, který se řídil při svém podnikání heslem „prací a přízní“ (rozumí se přízní mocných). Wögerbauerem nezůstal zapomenut ani proslulý Schönfeld, pražský tiskařský podnikatel, který je notoricky znám svými novinami, ale který se dokázal i prezentovat jako sběratel (zbytků sbírek Rudolfa II.), výstavbou Růžodolu (na území dnešního Karlína), který dokázal hostit a „blýskat se v anglickém kočáře“. Na jeho příkladu autor konkrétně ukazuje, jak se proměňovaly panovnické strategie během vlády Josefa II. a Leopolda II. Petr Píša rozebral v další případové studii „Při zohlednění skutečné potřeby...“ regulaci knihkupeckých koncesí po roce 1806 v praxi. Konfrontoval úřední nařízení s praxí, která se odráží ve stížnostech, sporech, úřední korespondenci atd. Knihkupectví a knihtiskárny nesměly tehdy vznikat mimo sídla krajských úřadů, výjimkou byla města, kde už takové instituce před rokem 1806 byly (např. Jindřichův Hradec či Litomyšl), výjimkou byl vzhledem ke své geografické poloze také Rumburk. V Liberci byly ale žádosti po dlouhá léta odmítány.

Poslední případová studie se věnuje čtenářským kabinetům, čítárnám, půjčovnám, jejichž fungování nabídlo výzkum proměn způsobů čtení. Její autorka Claire Madlová sleduje i státní zásahy proti nim, např. sdílené čtení v čtenářských kabinetech bylo vnímáno jako velmi nebezpečné, zákazy ovšem postihly i další instituce. Takovým byly např. čtenářské společnosti, které se prosazovaly až v době předbřeznové, po nastolení míru v roce 1815. Tyto instituce vlastně vytlačily až veřejné knihovny ve 20. století.

Publikace klade důraz na období vlády Marie Terezie a Josefa II. až do let napoleonských válek, na desetiletí, v nichž probíhaly největší změny a kdy se prosazovaly zásadní trendy. Jednotlivé kapitoly mají svá shrnutí, nechybí samozřejmě obsáhlý soupis literatury (s. 325–353) a pečlivě zpracovaný rejstřík.

Druhou část výstupu představuje *Buchwesen in Böhmen 1749–1848*. Kommentiertes Verzeichnis der Drucker, Buchhändler, Buchbinder, Kupfer-und Stein-drucker, tedy slovník tiskařů, nakladatelů, knihkupců a knihařů, který má návaznost na mezinárodní výzkumy. Publikace přináší nové či podstatně rozšířené, doplněné i opravené informace díky důkladnému archivnímu výzkumu. Představuje jednotlivé reprezentanty i zaměstnance firem či jinak s nimi profesně spjaté osoby, např. známé jen díky podpisu na peticích pražského grémia na jaře 1848. Na stránkách tohoto soupisu se otevírá široké panorama jak geografické, tak profesní. Je tu uvedeno, kdo byl u koho vyučen, kde bydlel, s kým se oženil (poprvé, podruhé atd.), resp. i informace o potomcích a jejich profesním uplatnění. Kde to bylo možné, nechybí ani informace komu kdo odkázal či odkázala firmu. Soupis tedy nabízí genealogii mnoha proslulých rodů, které po desetiletí ovlivňovaly knižní trh. Připomenuta je také, pokud existovala, i veřejná aktivita jednotlivých reprezentantů sledovaných profesí. Je to úctyhodná minuciózní práce. Díky ní je knižní trh ve sledovaném dlouhém období „zalidněn“ a také vzájemně „propleten“. Doplnuje ji rejstřík s odkazy na osobnosti i podrobný soupis literatury a pramenů. Dílo bude užitečnou pomůckou pro domácí odborníky i pro ty, kteří se zajímají o knižní trh ve středoevropském prostoru, ale také metodologickou inspirací pro výzkum dalších období. Takový soupis bude sloužit po generace.

Obě publikace se vzájemně doplňují, byt' mohou posloužit i samostatně. Obě jsou výsledkem dlouholeté dobře promyšlené a koncepční práce, ukotvené v systematickém archivním bádání, inspirované mezinárodními výzkumy a také je na nich znát, že autorský tým pracoval s radostí, s touhou objevovat dosud nepoznané, rozklíčovat souvislosti, představit profesní život a záměry těch, kteří dnes zůstávají už jen jakýmisi „symboly“ (př. Schönfeld), ale především inspirovat k dalšímu bádání.

Magdaléna Pokorná

Eva GREGOROVIČOVÁ

Ludvík Salvátor Toskánský (1847–1915), vědec a cestovatel. Z historie habsburské linie v Toskánsku

Praha, Národní archiv 2020, 438 s., 102 obr., ISBN 978-80-7469-102-7.

Zásluhou Evy Gregorovičové, dlouhodobé kurátorky Rodinného archivu toskánských Habsburků uloženého v Národním archivu v Praze, se v říjnu 2017 konala mezinárodní konference o Ludvíku Salvátoru Toskánském. Následně byl vydán